

Корман Олександр Анатолійович,
доцент кафедри управління навчальним закладом,
Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ

УДК 371.134

Розвиток батьківства у правовій літературі другої половини ХХ ст.

Мета статті – проаналізувати співвідношення історичного та сучасного розуміння виховних функцій західної сім'ї у ХХ ст. і показати значення батьківської ролі у морально-етичному вихованні молодого покоління в останні десятиліття ХХ ст.

Автор статті аналізує праці російських та українських дослідників, досліджує праці американських авторів про роль сім'ї у вихованні дітей, використовує роботи американських вчених про розвиток батьківства, сім'ї та шлюбу.

Батьківство – один з головних аспектів маскулітності. В архаїчних суспільствах висока плодючість вважалася важливим показником «чоловічої сили». Чоловіки завжди і скрізь соромилися безпліддя, звалюючи провину за нього на жінок. Однак, в силу емансипації сексуальності від репродукції, показником чоловічої сили все більше ставала не стільки кількість проведених на світло дітей, скільки сама по собі сексуальна активність – кількість жінок і частота актів. Репродуктивний успіх чоловіка досягався в результаті конкуренції з іншими чоловіками та асоціювався з агресивністю й військовою доблестю.

Звідси – транскультурний архетип батька відсутній. У міфологічній свідомості батько виступає як персоніфікація влади (грізний батько, що пригнічує й навіть вбиває своїх дітей) чи як прародитель, голова роду або великої сім'ї, який повинен підготувати собі спадкоємця, все інше – неістотне. Ці уявлення закріплюються і в образах масової свідомості. Залежно від особливостей того або іншого суспільства, нормативний образ батька включає декілька іпостасей: а) персоніфікація влади, б) годувальник, в) вищий дисциплінатор, г) приклад для наслідування синові, а іноді й безпосередній його наставник у суспільно-трудова діяльності.

У подальшому зміст батьківської ролі став змінюватись. Частково це обумовлено зміною характеру владних відносин у суспільстві [6, с. 225 – 238]. Заміна патріархально-монархічного устрою, що панував у Європі до 1770 року, «братсько-

республіканським» устроєм спричинила за собою й зміну канону батьківства. Абсолютний монарх, який здатний карати і милувати, поступився місцем «годувальникові». У нього стало менше влади й більше обов'язків. Відповідно змінився й стиль батьківства. Середньовічні тексти свідчать виключно про владні функції батька, якого повинні поважати й слухатися. Починаючи з епох Відродження й Реформації, особливо у XVII та XVIII ст., різко збільшується кількість повчань, адресованих батькам, з приводу виховання дітей. Цей сюжет займає важливе місце у протестантській етиці. Новий образ батька розповсюджується спочатку серед представників середнього прошарку, але поступово впливає й на інші класи. У 1960-х роках в США з'являється «новий батько», який не тільки заробляє гроші на утримання сім'ї, але й сам опікується дітьми й активно цікавиться їхніми проблемами.

Зміна нормативного канону відображає глибокі зміни у повсякденному житті. У доіндустріальному суспільстві «гарний батько» був втіленням влади та інструментальної ефективності. Хоча в патріархальній селянській сім'ї батько не опікувався дітьми, вони, особливо хлопчики, проводили багато часу працюючи під його керівництвом. У міському середовищі під тиском таких чинників, як жіноче рівноправ'я, залучення жінок до професійної роботи і просторова роз'єднаність праці й побуту, традиційні цінності батьківства слабшають. Як працює батько діти вже не бачать, а кількість і значущість його внутрісімейних обов'язків стає меншою, аніж у матері. Це впливає і на механізми ухвалення сімейних рішень.

Тісний домашній побут не передбачає для батька спеціального п'єдесталу. У міру того як «невидимий батько» стає доступнішим, він все частіше піддається критиці з боку дружини, а його авторитет, заснований на позасімейних чинниках, помітно знижується. Ослаблення й навіть повна втрата чоловічої влади в сім'ї відбивається у стереотипному образі батьківської некомпетентності, який також не сприяє підтримці батьківського ав-

торитету, як і жіноча воркотня у присутності дітей. До того ж батька оцінюють за традиційно жіночими критеріями, за його досягненнями у тій діяльності, якій він раніше не займався і до якої його не готували.

Ці тенденції спостерігаються не тільки на Заході, але й на Сході, наприклад, в Японії. Традиційна японська сім'я була надзвичайно авторитарною. В останні десятиліття батьківська роль стала проблематичною. Діти-підлітки безумовно хочуть мати не авторитарних, а авторитетних батьків, а їхні реальні відносини з батьками виглядають більш напруженими, ніж з матерями. Хоча багато практичних питань частіше вирішують батьки, в дисциплінарних питаннях матері виявляються ефективнішими. При вирішенні своїх життєвих проблем японські старшокласники найчастіше звертаються до друзів (65 %), потім – до матері (26 %) і лише 7 % – до батька. Коли у 1981 році велику групу японських батьків запитали, хто в їх сім'ї відповідає за дисципліну, 60,5 % назвали матір, 22,2 % – обох батьків і лише 5,6 % – батька [7, с. 247 – 269].

У традиційному суспільстві шлюб і батьківство були обов'язковими елементами чоловічої ідентичності. Сьогодні вони маргіналізувалися, стали справою вільного вибору. У 1977 році неодруженими були 63,7% американських чоловіків від 20 до 24 років, а в 1994 – 81%; серед 25 – 29-річних американців частка неодружених за ці роки майже подвоїлася, з 26% до 50% [8, с. 268]. Це пояснюється як підвищенням середнього віку вступу у шлюб, так і збільшенням числа незареєстрованих партнерств.

Залучення жінок до суспільної праці підриває чоловічу монополію на роль годувальника як в сім'ї, так і поза нею. Абсолютне число і питома вага дітей, які виховуються без батьків, у більшості індустріально-розвинених країн неухильно зростає. У країнах ЄС частка сімей з одним батьком і дітьми до 15 років у 1990/1991 рр. варіювала від 5,7% у Греції до 20,4% у Данії. 83,3% таких сімей – материнські. Втім, росте і число самотніх батьків, їх частка в загальному числі сімей з дітьми коливається від 0,7% в Іспанії до 11% в Італії (часто це не розведені чоловіки, а вдівці) [9, с. 9 – 10].

Вплив цих процесів на зміст батьківського внеску у виховання дітей неоднозначний.

Хоча в середньому батьки проводять зі своїми дітьми значно менше часу, ніж матері, причому лише незначна частина цього часу витрачається безпосередньо на спілкування з дітьми, сучасні батьки у цьому відношенні не тільки не поступаються колишнім поколінням, але й істотно перевершують їх, особливо у сім'ях, заснованих на принципах гендерної рівності. Чоловіки беруть на себе коло обов'язків, які зазвичай вважалися виключно жіночими. Наприклад, обстеження 231 канадської сім'ї показало, що, при вирівняних со-

ціальних чинниках, зокрема таких, як кількість вільного часу, батьки проводять з дітьми стільки ж часу, скільки й матері.

Щоб зрозуміти динаміку батьківської поведінки конкретніше, соціологи виділили в ній чотири автономні чинники:

- 1) мотивація;
- 2) уміння та впевненість у собі;
- 3) підтримка, перш за все з боку матері;
- 4) інституційні практики (як дане суспільство заохочує батьківство – відпустка по догляду за дітьми і т.п.) [10, с. 66 – 103].

Окрім того, виділено три параметри батьківської взаємодії з дитиною:

- 1) залученість батька у безпосереднє спілкування або гру з дитиною;
- 2) доступність батька для дитини;
- 3) відповідальність за виховання й ухвалення відповідних рішень.

Виявилося, що ступінь батьківської залученості у США в останнє десятиріччя ХХ ст. зростає на третину, а доступності – наполовину. Американські батьки проводять з дітьми у середньому близько 1,9 години в робочі і 6,5 годин – у вихідні дні. Це значно більше, ніж 25 років тому. У 1990-х роках батьківська ангажованість складає понад 40 %, а доступність – дві третини від материнської. Це зростання відбувається принаймні з 1920-х років. Середня кількість часу, яку американські батьки, за даними різних дослідників, проводять з дітьми, виросла з 1960-х років на 25% – 37%. А оскільки дітей стало менше, то й час на одну дитину виріс ще більше. Всупереч стереотипу, для більш молодих й освіченіших американських чоловіків сім'я психологічно важливіше за роботу, вона займає центральне місце в їх житті й багато в чому визначає їхнє психічне благополуччя [11, с. 277 – 292].

Ті ж тенденції зафіксовані в Німеччині [12, с. 23 – 34]. «Нові чоловіки» беруть на себе більше домашніх обов'язків, надають більше значення батьківським ролям, частіше гуляють і грають з дітьми, чим «традиціоналісти», які готові матеріально забезпечувати сім'ю, але емоційну турботу про дітей передовіряють матері.

Проте ситуація залишається тривожною. По-перше, «нові батьки» скрізь й усюди складають меншість. По-друге, приріст батьківської турботи практично знищується тим, що через збільшення кількості позашлюбних дітей та розлучень більша частина чоловіків не живе зі своїми сім'ями. Для багатьох чоловіків шлюб і батьківство – свого роду «пакетна угода», тим паче, що самі батьківські ролі та необхідні для цього навички, визначені культурою менш чітко, ніж материнські, тут багато що залежить від індивідуальної угоди. У США після розлучення дев'ять з десяти дітей залишаються з матір'ю, після чого їх спілкування з батьками обмежується, а то й зовсім припиняється; у 1995 р. біля третини американців після розлучення

практично перестали спілкуватися з дітьми. Частково тому, що чоловіки самі втрачають до них інтерес, а частково тому, що колишні дружини перешкоджають таким контактам. У результаті на макросоціальному рівні кількість безбатченків не зменшується, а зростає.

Страждають від цього не тільки діти й жінки, але й батьки, які люблять свою дитину. Чоловік набуває нової ідентичності та сфери відповідальності, компенсуючи емоційне відчуження від інших видів діяльності. Але при розлученні це обертається проти нього. Новий стиль батьківства робить чоловіка більш уразливим. Серія інтерв'ю з розлученими канадськими та британськими батьками показала зростання психологічної значущості для них сім'ї та дітей, але якраз м'якші, «андрогенні» батьки важче переживають розставання з дітьми при розлученні. Відчуття втрати дитини посилюється свідомістю власного провалу. «Чоловіки, які були хорошими батьками, тепер за визначенням стають поганими батьками, нездібними захистити своїх дітей від болю відділення, який вони відчувають самі. Вони також не можуть захистити самих себе від втрати найдорогоцінніших аспектів власного «Я» і своїх головних джерел несексуального фізичного тепла і задоволення» [13, с. 269].

Неоднозначні й інші процеси. Гендерна рівність сама по собі не стирає тонких відмінностей між батьківськими й материнськими ролями і практиками. У Швеції, де подружні ролі юридично повністю вирівнюються вже у 1974 р., дуже небагато батьків, не дивлячись на 100 % компенсацію, користуються правом відпустки по догляду за дитиною, а жінки витрачають на господарство і догляд за дитиною в 5 разів більше часу, чим чоловіки. Оцінка батьківських практик, за традиційно жіночими критеріями, виявляється однобокою. Як іронічно зауважив У. Мак-Кей, «чоловіки – не дуже хороші матері» [14, с. 233].

Таким чином, дослідження сучасного батьківства малюють складну й багатоклірну картину, несхожу на звичний черно-білий образ. Ось які висновки робить керівник численних порівняльних досліджень батьківства американський психолог Майкл Лем [15, с. 1 – 19]:

1. Усупереч очікуванням багатьох психологів та педагогів, батьки і матері частіше впливають на дитину схоже, чим різно, розбіжності між ними менш помітні, аніж подібності, а механізми і засоби впливу на дітей – схожі. Важлива не стільки стать/гендер батька, скільки стиль його поведінки.

2. Індивідуальні властивості батьків, такі як рівень маскулінності, інтелекту, емоційної теплоти і чуйності, впливають на розвиток дитини менше, ніж характер взаємин, які ці батьки встановили з своїми дітьми. Діти, що мають з батьками стійкі, взаємні та емоційні відносини, психологічно благополучніші за тих, у кого такі відносини

відсутні. Так само кількість часу, яку батьки проводять з дітьми, менш важлива, ніж те, як саме вони його проводять, і як самі діти і значущі для них особи сприймають й оцінюють цю взаємодію.

3. Індивідуальні взаємини між батьком і дитиною виглядають менш істотними, чим загальний сімейний контекст, включаючи взаємовідносини між всіма членами сім'ї.

4. Батько грає в сім'ї не одну, а безліч різних ролей, і батьківський успіх залежить від міри його успішності в кожній з них.

5. Природа батьківського впливу залежить від індивідуальних і культурних цінностей, наприклад, від того, чи намагаються батьки сформувані у хлопчиків і дівчаток однакові або різні гендерні властивості.

Іншими словами, єдиної «батьківської ролі», до якої всі батьки повинні прагнути, не існує. Успішний батько – той, який добре виконує завдання, що підказуються йому конкретною соціальною ситуацією.

Усупереч уявленню про незначність батьківської ролі, психологічні дослідження показують, що наявність батьківської турботи про дітей позитивно позначається на їхніх психічних якостях, особливо у хлопчиків. Але якщо традиційне батьківство було переважно авторитарним, то сьогодні найбільш сприятливим для розвитку дитини здається авторитетний стиль. Авторитетне батьківство корелює з навчальними досягненнями дитини (шкільні оцінки, тестові показники, тривалість навчання), меншими емоційними труднощами, що виявляються в агресивній і девіантній поведінці, депресії й зниженій самоповазі, а також з вищими показниками у просоціальній поведінці (соціальна компетентність, популярність, товариськість). Хоча цей позитивний ефект статистично невеликий, він присутній в різних етнокультурних середовищах [16, с. 81].

Але відповідальному батьківству, як і всьому іншому, потрібно вчитися. Батьківська поведінка достатньо пластична навіть у вищих тварин. Самці макаки-резусу в природних умовах байдужі до своїх дитинчат, але за відсутності самок вони цілком «по-материнському» реагують на плач немовлят й ніжно піклуються про них. Та ж картина спостерігалася у природному середовищі у паванів: якщо мати з якихось причин не виконує своїх обов'язків, її функції бере на себе дорослий самець.

Батьківські реакції людини ще пластичніші й варіабельні. Разом з народами, де чоловіки уникають контактів з дітьми, антропологам відомі пігмеї ака, які є ніжними батьками, охоче займаються дітьми, тримають їх на руках, колисають тощо. Так само чинять й старші хлопчики пігмеїв ака. Цілком справляються з подібними завданнями й європейські чоловіки. Експериментально доведено, що психологічно підготовлені батьки охоче милуються новонародженими, отримують фізичне

задоволення від дотику до них і практично не поступаються жінкам у мистецтві догляду за дитиною. Але це не виходить автоматично, само собою. Для того, щоб виробити програми навчання батьківству, потрібно знати як нормативні очікування суспільства, так і переживання реальних чоловіків.

Особливо важливі закономірності формування батьківської ідентичності. Про них багато й цікаво пишуть психоаналітики, але не всі їхні думки піддаються емпіричній перевірці. Народження дитини – важлива подія у житті будь-якого чоловіка, але переживається воно по-різному. Зокрема, було проведено 40 інтерв'ю з батьками-американцями, за результатами яких вдалося виявити 5 головних аспектів [17, с. 49 – 69]:

- 1) зробився розсудливим, перестав бути дитиною, придбав солідність – 45%;
- 2) зменшилася егоцентричність, став більше давати, ніж брати – 35%;
- 3) з'явилося нове відчуття відповідальності – 32%;
- 4) з'явилася генеративність (по Еріксону), турбота про передачу чогось потомству – 29%;
- 5) психологічний струс – 29%.

Реакція на народження дитини – лише ланка у формуванні відчуття батьківства, яке можна зрозуміти тільки у зв'язку з особистим життєвим досвідом чоловіка й особливостями його власного дитинства. Для цього потрібно вивчати не стільки наслідки безбачченка, чим захоплювалися у 1970-х роках, скільки досвід хороших, щасливих батьків.

Унікальне Гарвардське лонгитюдне дослідження, що продовжувалося з кінця 1930-х до кінця 1980-х років, об'єктом якого були чотири покоління хлопчиків з одних і тих же сімей, показало, що: а) індивідуальний стиль батьківства сильно залежить від минулого власного досвіду чоловіка, від того, яким був його власний батько, б) цей досвід передається з покоління в покоління, від батька до сина й далі, в) відповідальне батьківство надзвичайно благотворне як для синів, так і для батьків. У передачі батьківського досвіду присутнє як наслідування (батько або дід як ролеві моделі), так і критична переробка негативного досвіду [18 с. 31]. На жаль, таких досліджень було проведено дуже мало.

Цінне джерело інформації про стилі батьківства – досвід самотніх батьків, яких на Заході значно більше. Значно тверезішою і реалістичнішою стала оцінка наслідків розлучення. У короткостроковій перспективі розлучення завжди травмує дітей, але його довгострокові психологічні наслідки не обов'язково такі негативні й незворотні, як вважають письменники та журналісти. Правильна психологічна стратегія може істотно послабити у дітей травму розлучення.

Наука, що розвивається, приймає до уваги різноманіття людей та їх життєвого досвіду, не

займається оплакуванням «втраченої мужності» і закликами «повернути батька у сім'ю», а шукає конкретні шляхи подолання й мінімізації породжуваних суспільним розвитком труднощів.

Список використаних джерел

1. Кон И.С. Зачем нужны отцы? // Литературная газета. – 28 февраля 1973.
2. Кон И.С. Отец. // Сборник «Будьте счастливы». – М., 1983. – 52 – 60 с.
3. Кон И. С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива. – М., 1988.
4. Гурко Т.А. Вариативность представленный в сфере родительства. Социологические исследования. – 2000 – № 11.
5. Гурко Т.А. Родительство: социологические аспекты. – М., 2003.
6. Gillis J.R.. Marginalization of fatherhood in Western countries. *Childhood*, May 2000, vol.7 # 2, pp. 225 – 238.
7. Shwalb D.W., Imaizumi N., Nakazawa J. The modern Japanese father: roles and problems in a changing society// *The Father's Role. Cross-cultural perspectives*, Ed. by M.E. Lamb. Mahwah, NJ, 1987 с. 247 – 269
8. Chudacoff H.P. The Age of the Bachelor : Creating an American Subculture Princeton 1999, p. 268.
9. European Observatory on National Family Policies. A Synthesis of National Family Policies 1995. The University of York, 1996, с. 9 – 10
10. Pleck J.H.. Paternal involvement: Levels, sources, and consequences. *The Role of the Father in Child Development*, 3 ed., с. 66 – 103.
11. Doherty W.J., Kouneski E.W and Erickson M.F. Responsible fathering: An overview and conceptual framework.// *Journal of Marriage and the Family*, vol. 60 (May 1998) : 277 – 292.
12. Zulehner P.M., Volz R.. Manner im Aufbruch. Wie Deutschlands Manner sich selbst und wie Frauen sie sehen. Ein Forschungsbericht. *Ostfildern* 1998, p. 23 – 34.
13. Kruk E. Divorce and Disengagement: Patterns of Fatherhood Within and Beyond Marriage. *Halifax*, 1993, p. 269.
14. MacKey W.C. The American Father : Biocultural and Developmental Aspects. NY 1996, p. 233.
15. Lamb M.E.. Fathers and child development: an introductory interview and guide. *The Role of the Father in Child Development* 3 ed., с. 1 – 19.
16. Parke R.D. & Buriel R. Socialization in the family: Ethnic and ecological perspectives. In: W.Damon & N. Eisenberg, eds. *Handbook of Child Psychology. Vol. 1. Social, Emotional and Personality Development*. 5th ed. NY, 1998, p. 81.
17. Palkovitz R., Copes M.A., Woolfolk T.N. «It's like... You discover a new sense of

being». Involved fathering as an evoker of adult development.. Men and Masculinities, vol 4 № 1, July 2001, с. 49 – 69.

18. *Snarey J.* How Fathers Care for the Next Generation. A Four-Decade Study. Cambridge, MA 1993, p. 31.

Корман О.А. Розвиток батьківства у правовій літературі другої половини ХХ ст.

У статті проаналізовано розвиток батьківства, шлюбу, цінностей сім'ї та ролі батька, зокрема, у розвинених країнах Заходу другої половини ХХ ст. Розкрито негативні риси, притаманні сім'ї в останні десятиліття ХХ ст., вказується на послаблення її соціокультурного значення. Підкреслено останні зрушення у свідомості сучасних батьків та новітні тенденції щодо формування батьківської ідентичності.

Ключові слова: батько, батьківська роль.

Корман А.А. Развитие отцовства в правовой литературе второй половины ХХ вв.

В статье проанализированы развитие отцовства, брака, ценностей семьи и роли отца, в частности, в развитых странах второй половины ХХ ст. Раскрыты отрицательные черты, присущие семье в последние десятилетия ХХ ст., указано ослабление ее социокультурного значения. Подчеркиваются последние изменения в сознании современных родителей и новейшие тенденции относительно формирования родительской идентичности.

Ключевые слова: отец, роль отца.

Korman A.A. Development of fatherhood in the legal literature of the second half of the XX century

In the article «Development of paternity is in the occidient of the second half of 20th century» of Korman Aleksandr., analyses development of paternity, marriage, values of family and role of father in particular in the developed countries of the second half of 20 century. Negative lines open up, inherent families in the last decades of XX item, specified on poslablennya of its соціо-cultural value. The last changes in consciousness of modern parents and newest tendencies are underlined in relation to forming of paternal identity.

Keywords: father, paternal role.